

Mahepõllumajanduslik KITSEKASVATUS

EE-ÖKO-02
Eesti põllumajandus

Maaelu Arengu Euroopa
Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud
maapiirkondadesse

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Tava- ja mahepõllumajanduslik kitsekasvatuse Eestis	3
Mahepõllumajandusliku kitsekasvatusega alustamine	4
Mahepõllumajanduse nõuded kitsede pidamisel	6
Kitsede söötmine.....	10
Arvestuse pidamine.....	14
Karja tervis	15
Loomade toomine ettevõttesse.....	16
Töötlemine, turustamine ja märgistamine	17
Õigusaktid.....	18
Kontaktid	19

Väljaanne on mõeldud põllumajandustootjatele, kes plaanivad alustada mahepõllumajandusliku kitsekasvatusega või juba tegelevad sellega. Trükises antakse lühike ülevaade mahepõllumajandusliku kitsekasvatuse põhimõtetest ja peamistest nõuetest. Kasutatud on Põllumajandusministeeriumi väljaandeid „Mahepõllumajanduslik lamba- ja kitsekasvatuse“ (2010) ja „Mahepõllumajanduse nõuete selgitus tootjale 2013“.

Nõuded ja nende selgitused on trükises kajastatud seisuga 1. jaanuar 2013.

Mahepõllumajanduse nõuete selgitustel trükises ei ole õiguslikku jõudu. Õiguslikel eesmärkidel tuleb kasutada vastavaid Eesti ja Euroopa Liidu õigusakte.

Koostanud Hillar Kalda

Fotod Hillar Kalda

Kujundanud Hele Hanson-Penu / AS Ecoprint

Trükitud AS Ecoprint

Välja andnud Põllumajandusministeerium 2013

ISBN 978–9949–462–82–7 (trükis)

ISBN 978–9949–462–83–4 (võrguväljaanne)

441 799
Trükitoode

roheline trükis | Trükitud keskkonnateadlikus trükiettevõttes Ecoprint

Sissejuhatus

Mahepõllumajanduslik loomakasvatus on keskkonda säästev, looduslikku tasakaalu säilitav, loomade heaolu tagav ning loomakasvatustootmisviiside kvaliteeti parandav tootmisviis. Ettevõtte tootmissuuna valikul tuleb arvestada kohalike looduslike tingimustega. Eestis on tuhandeid hektareid purustusniitmisega korrashoitavaid rohumaid, kus saaks edukalt kitsi kasvatada. Karjatamisega saab korras hoida poollooduslike taimekooslusi (nt loopealsed, puisniidud, puiskarjamaad jm) ning säilitatakse nende väärtus. Seega, kui ettevõttes on rohkelt rohumaid, kus traditsioonilise põllumajandustootmisega ei saa või ei tasu tegeleda (nt saared, rannaäärised alad, kuppelmaastikud), võib seal hakata pidama kitsi. Kitsed on erinevates ökoloogilis-

tes tingimustes hästikohastuvad ja vähenõudlikud põllumajandusloomad. Nad on tuntud oma tarkuse, julguse, kohanemisvõime, mängulusti ja sõbralikkuse poolest. Kitsepiim ja -liha on väärtuslikud toiduained, kitse villast ja nahast valmistatud esemed on hinnalised ja nõutavad. Siiski peab teadma, et mahepõllumajanduslikus loomakasvatuses vajaminev sööt toodetakse peamiselt ettevõttes kohapeal, mistõttu loomade arv peab olema kooskõlas ettevõtte põllumajandusmaa suurusega. Kitsede söötmis- ja pidamistingimusest sõltuvad loomade tervis ja toodang. Loomad, kes ei saa loomuomaselt käituda, on suures stressis, mis mõjub negatiivselt nii loomade produktiivsusele, tervisele kui ka toodangu kvaliteedile.

Tava- ja mahepõllumajanduslik kitsekasvatus Eestis

Eesti territooriumil on karjakasvatamisega tegelemise algusest peale kasvatatud liha ja piima saamiseks ka kitsi. Pikaajalise rahvaselektiooni tulemusena on välja kujunenud omanäoline kitsede populatsioon, kes on hästi kohanenud siinsete looduslike tingimustega. Peetakse eesti kohalikku piimatüüpi enamasti sarvedega piimakitsi, kes on lühivillalised, värvuselt valged, hallid või pruunid, kuid leidub ka kirjuid ja musti. Senini ei ole eesti piimakitsi tõuna tunnustatud. Piimajõudluse kohta objektiivsed andmed puuduvad, sest kitsede osas ei ole Eestis jõudluskontrolli peetud. Senine kitsekasvatuse tase on Eestis küllalt tagasihoidlik ja enamasti peetakse kitsi väikemajapidamistes või hobiloomadena.

Riiklikul tasandil ei ole kitsekasvatust kui tootmis- haru vajalikul määral propageeritud, arendatud ega toetatud. Alates 2009. aastast makstakse kitsede mahepidamise eest mahepõllumajandus-

liku tootmise toetust. Kuna uut aretusmaterjali vajatakse ka väikeste kodumajapidamiste farmides, siis on Eestisse imporditud üksikute kitsekasvatajate poolt vähesel määral piimatõugu kitsesid vastavalt kitsekasvataja eelistustele ja võimalustele.

Kitsi peetakse Eestis kõikides maakondades. Enim kitsi peetakse Ida Virumaal, Viljandi-, Pärnu- ja Harjumaal. Kitsede arvukuse tõus on olnud kiirem alates 1994. aastast. Mahepõllumajanduslikus loomakasvatuses soovitatakse kasvatada eelkõige kohalike ja põlistõuge, sest need on vastupidavamad haigustele ja enam kohanenud kohalike kliimatiliste tingimustega. Vastupidavuse tagamiseks on tootmiskarjades sobiv kasutada ristandeid.

Paljud Eesti kitsekasvatajad on koondunud Eesti Lambakasvatajate Seltsi (ELaS). Selts hoolitseb lamba ja kitsekasvatajate ühistegevuse eest. ELaS on aidanud kitsekasvatajaid aretusprobleemide

lahendamisel, kuid see töö ei ole olnud piisav. 1998. a sai ELaS esmakordselt põllumajandusministeeriumi nõuande arendamise konkursi raames kitsekasvatuse arendamiseks riigipoolset toetust. Nendest vahenditest nõustati kitsekasvatajaid kitsede pidamise ja juustuvalmistamise alal, loodi kitsekasvatuse arengukava ning

koostati kitsede algarvestusvormid jõudluse ja põlvnemise ülesmärkimiseks. Jõudluskontrolli Keskuse poolt on koostatud kitsede jõudluskontrolli pidamise programm. Seoses tootjate vähese huviga kitsede jõudluskontrolli osas ei ole aretusorganisatsioon saanud kitsede jõudluskontrolli ja aretusprogrammiga edasi tegeleda.

Tabel 1. Kitsede arv Eestis 2007–2012

Aasta	Kitsede üldarv (seisuga 31.12)	Mahekitsede arv (kohapealse kontrolli andmetel)	Mahekitsede osakaal kitsede üldarvust %
2007	2620	643	24,5
2008	2739	680	24,8
2009	3168	709	22,4
2010	3486	798	22,9
2011	3828	940	24,6
2012	3812	1108	29,0

Allikas: PRIA, PMA

Mahepõllumajanduse registri 31.12. 2011 andmetel oli Eestis 693 kitse. Põllumajandusameti ametnike poolt läbi viidud kohapealse kontrolli andmetel peeti 2012. aastal 60 ettevõttes mahepõllumajanduslikult kokku 1108 kitse, sh üleminekuaja läbinuid oli 866. Kõige rohkem peeti mahekitsi

Lääne maakonnas (215 kitse), Ida-Viru maakonnas (168) ja Saare maakonnas (158). Suurimas kitsekarjas oli 183 looma (Läänemaal). Rohkem kui 30 mahekitsega ettevõtteid oli 9. Võrreldes 2007. aastaga suurenes mahepõllumajanduslikult peetavate kitsede arv 2012. aastal 1,7 korda.

Mahepõllumajandusliku kitsekasvatusega alustamine

Tavatootmisest ülemineku mahepõllumajanduslikule kitsekasvatusele ei ole kuigi keeruline, kuid on mitmeid erinõudeid, mida tuleb täita (nt on nõuded ettevõtte tunnustamisele ja järelevalvele, loomade ettevõttesse toomisele, pidamistingimustele, söötmisele, ravile jne).

Mahepõllumajandusliku kitsekasvatusega alustamise eeltingimus on ettevõttes mahepõllumajandusliku taimekasvatuse viljelemine või

sellega samaaegne alustamine. Kui ülemineku mahekitsekasvatusele algab koos ülemineku mahetaimekasvatusele, siis on võimalus liha või piima mahesaadusena müüa kahe aasta pärast. Kui ülemineku mahekitsekasvatusele alustatakse ettevõttes, kus taimekasvatus on mahepõllumajandusele üleminekuaja (2 aastat) juba läbinud, tuleb liha või piima mahedana müümiseks pidada kitsi mahepõllumajanduse nõuete järgi

vähemalt kuus kuud. Mahepõllumajandusega tegelevad ettevõtted (füüsilised või juriidilised isikud), peavad olema tunnustatud ja kantud mahepõllumajanduse registrisse. Mahekitsekasvatusega alustamiseks tuleb esitada Põllumajandusametile (PMA) ettevõtte tunnustamise taotlus taimekasvatuse, loomakasvatuse, sööda esmatootmise ja oma ettevõttes toodetud töötlemata põllumajandustoote turuleviimise kohta. Taotluse saab esitada PMA selle maakonnakeskus kaudu, mille tööpiirkonnas ettevõtte kasutuses olevad maad asuvad. Kui ettevõtte maad asuvad mitmes maakonnas, tuleb taotlus esitada selle maakonnakeskus kaudu, mille tööpiirkonnas maad valdavalt asuvad. Mahepõllumajandusliku taimekasvatuse tegeleda sooviv isik peab esitama ettevõtte tunnustamise taotluse ja sellele lisatavad dokumendid ajavahemikul 10. märtsist 10. aprillini. Kui soovitakse alustada mahepõllumajandusliku loomakasvatusega, nt kitsekasvatusega (juhul kui taimekasvatus on juba tunnustatud) saab taotluse esitada aasta ringi. Vormid andmete esitamiseks, nende täitmise juhendid ja näidised ning tabel riigilõivu suuruse arvutamiseks saab PMA mahepõllumajanduse osakonnast ja kõigist maakonnakeskustest. Eelnimetatud vormid on saadaval ka PMA koduleheküljel www.pma.agri.ee (Valdkonnad > Mahepõllumajandus > Tunnustamise taotluse ja muu teabe edastamine).

Ettevõtte tunnustamiseks taimekasvatuse valdkonnas tuleb tunnustamise taotlusele lisada:

- 1) ettevõtte põllumassiivide kaart, millel on märgitud põllumassiivid ja poolloodusliku kooslusega alad (millel kavatakse alustada mahepõllumajandusliku taimekasvatusega tegelemist, samuti alad, mis jäävad mittemahepõllumajanduslikku kasutusse) esitades põllu pindala täpsusega vähemalt 0,1 hektarit, põllumassiivi ja poolloodusliku kooslusega ala numbrini ning iga põllu või selle osa koos numbriga;

- 2) taimekasvatusplaan, mis sisaldab andmeid vähemalt põllumassiivi, põllu (number, pindala), kasvatatavate taimede ja nende eelkultuuride ning karjatatava ala kohta.

Ettevõtte tunnustamiseks loomakasvatuse valdkonnas tuleb tunnustamise taotlusele lisada:

- 1) loomakasvatushoone ja -rajatise, sealhulgas jalutusala kirjeldus ning loomade pidamisviisi kirjeldus;
- 2) karjatamiseks kasutatava poolloodusliku kooslusega ala, põllumassiivi või selle osa number ja pindala, näidates need ettevõtte taimekasvatusplaanis;
- 3) ettevõttes peetavate loomade arv liikide ja vanusegruppide kaupa.

Lisaks koos tunnustamise taotlusega esitatavatele dokumentidele peab ettevõttes kohapeal olema ettevõttes olemasolevate masinate, seadmete, hoonete ja rajatiste kirjeldus ja külvikorraplaan. Ettevõtte tegevuste kirjelduses peab olema näidatud sisseostetavad ja osutatavad teenused. Kui ettevõttes on ka mittemahepõllumajanduslik tootmine, peavad olema kirjeldatud eristatavuse tagamise meetmed. Need kirjeldused esitatakse PMA ametnikule ettevõtte esmase inspekteerimise käigus. Ettevõtte tunnustamise taotluse esitamise päevaks tuleb tasuda ettevõtte tunnustamise eest riigilõiv vastavalt kontrollitava maa suurusele. Ettevõtte tunnustatakse ja kantakse mahepõllumajanduse registrisse, kui tunnustamise taotlus on esitatud tähtaegselt, riigilõiv on tasutud, ettevõttes on läbi viidud esmane kontroll ja ettevõtte vastab mahepõllumajandusliku tootmisenootele. Tootjale väljastatakse ettevõtte tunnustamise otsus tõendava dokumendina.

Ettevõtja, kes avaldas soovi hakata tegelema mahekitsekasvatusega, peab arvates tunnustamise taotluse esitamise kuupäevast hakkama täitma mahepõllumajandusliku loomakasvatuse nõudeid.

Üleminekul mahekitsekasvatusele tuleb sööda- ratsioon hoolikalt koostada ja jälgida, et ei tekiks toitumisest põhjustatud haigusi. Peab teadma söötade toitainetesisaldust ja vajaduse järgi lisama

mineraale ja vitamiine. Sageli nõuavad ümberehitamist või ümberkorraldamist loomakasvatushooned ja tootmistehnoloogiad. Kõige rohkem investeeringuid vajavad tavaliselt vanad tootmishooned.

Mahepõllumajanduse nõuded kitsede pidamisel

Ettevõttes võib pidada mittemahepõllumajanduslikke loomi tingimusel, et neid kasvatatakse hoonetes, mis on kindlalt eraldatud hoonetest, kus peetakse loomi mahepõllumajanduse nõuete kohaselt ja tingimusel, et kõnealused loomad on eri liigist.

Kui ühes ja samas loomakasvatushoones peetakse nii mahe- kui ka mittemaheloomi, tagatakse hoones kindel eristatavus kindla vahesei-

naga, sööda- ja sönniku käigud ning hoidlad peavad olema eraldi kasutusega. Seega peavad mahepõllumajanduslikult peetavate loomade kasvatamiseks kasutatavad söödad olema ajaliselt või ruumiliselt eristatavad ettevõtte osast, kus ei tegelda mahepõllumajandusliku tootmisega. Kui ettevõttes peetakse näiteks mahekitsi ja mittemahe piimaveisekarja ning seal ladustatakse maheheinaja mittemaheheina, siis heina

ladustamisel ühes hoones peavad heinapartiid olema üksteisest piisavas kauguses koos kirjaliku viitega, millise heinaga on tegemist: nt on paigutatud sildid – mahehein ja tavahein.

Kitsekasvatases ei erine mahetootmine oluliselt tavalisest kitsekasvatusest. Loomad on vabapidamisel, ei vaja sooja lauta ja saavad suurepäraselt hakkama ka välitingimustes. Loomadele tuleb tagada mitmekesine sööt, milles on olemas kõik vajalikud mikro- ja makroelemendid ning vitamiinid. Loomapidamishoones peab olema piisav loomulik õhuvahetus ning piisavalt päevalgust. Pidamistingimused on taludes väga erinevad, paljudes kohtades peetakse kitsi talviti soojas laudas. Sellisel juhul on oluline, et farmis oleks tagatud piisav ventilatsioon. Loomad ei talu pikaajalist niiskust, pigem olgu hoones miinuskraadid ja kuiv allapanu, et loomad end hästi tunneksid. Tuuletõmbuse ja käreda pakase eest peavad kitsed saama varjuda, kuna nende udaratel puudub karvkate ja seetõttu on oht külmetumise korral haigestuda udarahaigustesse.

Kindlasti tuleb jälgida, et hoonete loomkoormus kindlustaks loomade mugavuse, üldise heaolu ja liigiomaste vajaduste rahuldamise, mis eelkõige sõltuvad loomaliigist ja -tõust ning loomade vanusest. Arvestada tuleb ka kitsede käitumistavasid, mis sõltuvad eelkõige loomarühma suurusest ning loomade soost.

Kitsedel on väga tugev karjasisene hierarhia ja looma positsioon oleneb suurel määral sarvede olemasolust. Mahetootmises on aga nudistamine lubatud vaid erandjuhul (veterinaari soovitusel, et loom ei vigastaks teisi karjas olevaid loomi). Soovitav, et laudas oleks võimalus nõrgematel loomadel ennast kuskil dominantloomade eest varjata. Selleks sobivad suurepäraselt mitmekorruselised lamamisarid.

Kitsedel peab olema laudas piisavalt ruumi vabalt seista, kergesti lamama heita, end ümber pöörata, puhastada, võtta kõiki loomupäraseid asendeid ja teha kõiki loomulikke liigutusi. Kitsefarmi

põrand peab olema sile, kuid mitte libe. Vähemalt 50% pindalast peab olema jäik, st mitte rest- ega võrkpõrand. Farmis peab olema mugav, pehme ja kuiv allapanuga lebamis-puhkekoht, mis on piisava suuruse ja jäiga konstruktsiooniga, mitte võrkpõrandaga. Allapanuna kasutatakse põhku või muud nõuetekohast looduslikku materjali.

Sageli on vanade lautade probleemiks, et need on kitsede pidamiseks liialt soojad ja umbsed ning õhuniiskuse välja juhtimiseks puuduvad ventilatsioonüsteemid. Sellisel juhul on vaja lauda ventileerimiseks teha vajalikud ümberehitused nii, et farmi sisenedes on seal pigem külm kui õhk hingematvalt niiske ja ammoniaagi lõhnaga. Enamasti peetakse kitsi Eestis sügavallapanul, mis talvekülmade ajaks hakkab seest ise soojenema ja lisasoojust ning ammoniaagi aure eritama. Allapanu tuleb vastavalt vajadusele lisada, et loomasulud märjad ei oleks ja puhtad püsiks. Heaks võrdluseks on see, kui loomapidaja saab ka ise „kerge jalanõuga“ sulus käia pelgamata enda jalgade määrimist. Parim allapanu on põhk.

Kitsedele tuleb tagada vabalt juurdepääsetav puhas joogivesi. Seda on külma lauda kasutamisel vaja organiseerida selliselt, et vesi ei jäätuks. Probleem puudub, kui kitsede söödaratsioonist enamus sööta on mahlakas (silo või juurvili), väljalutusosal on puhas lumi, ja kitsedel on kinnisperiod. Sellisel juhul eelistavad kitsed joogiveele lund, kuid joogivesi peab samal ajal siiski olema veenõudes saadaval.

Mahekitsekasvatases tuleb loomadele, kui ilm ja tervis lubavad, käia väljalutusosal. Juhul kui loomakasvatushoones on piisavalt liikumisruumi, ei ole kohustust loomi talvel väljalutusosal lasta. Nende heaolu ja tervise nimel on see siiski soovitatav.

Lauda planeerimisel võib investeeringute vähendamiseks kavandada loomade söötmise väljalutusosal. Koresööda söötmine toimub sellisel juhul väljalutusosal olevatest söödasõimedest, kuhu loomadel on vaba juurdepääs.

Tabel 2. Loomakasvatushoonete ja jalutuslade miinimumpindalad mahekitsekasvatuses

	Pindala looma kohta hoones	Pindala looma kohta jalutuslatal (välialal)
Täiskasvanud kits	1,5 m ²	2,5 m ²
Kitsetall	0,35 m ²	0,5 m ²

Alus: määrus (EÜ) nr 889/2008 III lisa

Kui tegeletakse lihakitsete kasvatamisega siis on mahetootmises lubatud nuumatavaid loomi ka ainult laudas pidada, et vähendada söödakulu „ringijooksmisele“, see aeg ei tohi aga ületada 1/5 nuumatavate loomade elueast ega kolme kuud.

Mahepõllumajanduslikult peetavaid loomi on keelatud loomakasvatushoones lõas pidada.

Looma võib lühiajaliselt pidada lõas üksnes tema turvalisuse ja heaolu eesmärgil. Talvine väljaladusala, kui see on suhteliselt väike, võiks olla kõva pinnakattega, et saaks sõnnikut kokku koguda ning põhjavee reostumist ära hoida. Taimkattega jalutusala puhul võiks aastasele kasutusele järgneda ühe kuni kahe aasta pikkune taimestiku taastumist ja parasiitidest puhastumist võimaldav puhkeperiood.

Laudas peavad loomad saama poegida karjast eraldatud kohas. Enamasti on aga mahekitsetel tänu suuremale liikumisvabadusele ja loomu-

pärasemale söödale tervis hea ning poegimisraskusi esineb harva. Üldiselt pole soovitatav poegimisele vahele segada. Loomad, kes sellega korduvalt ise hakkama ei saa, on mõistlik karjast välja prakeerida. Noorkitsesid tuleks pidada enne esimest paaritamist soovitavalt 1,5 aastat, et nad kasvaksid võimalikult suureks. Kui kitsesid peetakse väljas ka talvel ning nad poegivad õues, võib vastsündinuid ohustada alajahtumine. Sellega kaasneb tallede hukkumine või suur lisakulu nende ülessoojendamiseks ning elule turgutamiseks. Õues poegimise korral tuleb poegimisperioodi algus planeerida soovitavalt märtsi-aprilli, kui ilm on soojem. Vastsündinud talled tuleks koos emakitsega eraldada omaette poegimissulgu, mille pindala peaks olema vähemalt 2,5 m². Seal hoitakse neid 3 või enam ööpäeva. Eraldamine on vajalik, et tagada talledele vajaliku ternespiima piisava koguse saamine ja et tekkiks hea emakitse ja tallede vaheline side.

Enne kitsefarmi ehitama hakkamist tuleks konsulteerida kogemustega farmihoonete projekterijaga, samuti hiljuti uue lauda ehitanud kitskasvataja ja mõne lähipiirkonnas tegutseva kogunud kitskasvatajaga.

Karjatamisperioodil peab omanik suutma hinnata oma karjamaade saagikust. Karjamaa peab olema tarastatud või piiritletud nii, et loom ei pääseks mittemahemaale. Kitsede karjatamiseks kasutatava ala välispiir on otstarbekas tarastada 1,5 m kõrguse püsitaraga. Seda maala on võimalik portsjonkarjatamiseks jaotada ajutise taraga.

Et kits ei määri ennast väljaheidetega nagu lehm, on väär arvata, et kitsedel ei olegi lüpsmise eel vaja udaraid puhastada. Ka kitsede lüpsmisel on vaja jälgida hügieeninõudeid (nisade pesu, eellüps vm).

Eesti seadused nõuavad kitsede märgistamist ning emapoolse põlvnemise üle arvestuse pidamist (ka karjades, kus kitsi peetakse kasvõi ainult toreduse pärast). Talled märgistatakse kuue kuu jooksul sündimise hetkest ja tuleb märgistamise hetkest 7 päeva jooksul registreerida PRIA põllumajandusloomade registris. Kitsede kõrvamärk on plastikust ja punast värvi. Info ja vormid loomade märgistamise kohta saab PRIA kodulehelt www.pria.ee (registrid>loomaderegister>vormid). Kõrvamärke saab osta või tellida Jõudluskontrolli Keskusest. Kui kavas on hakata kitsi kasvatama, siis on soovitatav pöörduda Eesti Lambakasvatajate Seltsi poole.

Kits on väikemäletsejaline loom ja tema põhisöödaks on rohusööt. Kits on hea rohusööda tarbija, kuid söödava rohu osas on ta suur valija.

Kitsede söötmine

Kitse väike suu ja liikuvad mokad on kohastunud haarama taime peenemaid osasid, väikesi lehekesi, õisi. Karjamaal eelistavad kitsed süüa karjamaarohu ülemist fronti, samas ei meeldi neil süüa rohu varsid. Siinjuures oskab kits valida just taime kõige toitvamaid osi ja võimaluse korral eelistavad rohelisi võrseid, lehti. Heintaimedest eelistavad nad timutit, aasrebasesaba, aruheina, valget ristikut jne. Kitsede karjatamiskäitumise uurijad on leidnud, et nad eelistavad rohu valikul kõrrelisi ristiku ees. Kitsede ja veiste karjatamisel samal karjamaal tuleks esimeses järjekorras karjadata kitsi ja seejärel veiseid. Suvel leiavad kitsed endale sööta ka võsastunud ja madalasaagilistelt rohumaadelt, sest nad söövad meelsasti ka looduslikke rohundeid. Kitsed on võimelised seisma tagajalgadel ning sööma ka puude ja põõsaste lehti. Sellepärast on kits ülihea võsa- ja umbrohtunud põldude puhastaja. Suvisel vabapidamisel võivad kitsed teha ka palju kahju, sest nad söövad noori puukasve ning vilja- ja lehtpuude koort. Tänu suurele uudishimule ja kõrgemale tolerantsusele kibedamaitsete ja kõrgema tanniini sisaldusega söötadele, võib kits süüa mittemaitsevaid umbrohtusid, metsikuid võrseid. Mõnikord söövad nad isegi mürgiseid taimi, mis võib tekitada mürgistusi. Kitsed eelistavad ebatasaseid, künklike karjamaid, vähem meeldib neil olla madalatel ja tasastel karjamaadel. Elektrikarjuste kasutamisel peaks tara kõrgus olema vähemalt 105 cm ja tara peaks koosnema 4...5 erinevast traadist. Kõige madalam traat peaks olema 15...20 cm kõrgusel maast, sest kitsed püüavad tungida läbi elektritara pigem altpoolt roomates kui üle hüpatas. Karjatamise korraldamisel peaks teadma, et kits otsib vihma eest varju ja talle ei meeldi märjaks saada. Võrreldes veise ja lambaga võib märjaks saanud kits kiiremini haigestuda, sest kitsel on rasvaladestus minimaalne. Vabapidamisel ja karjatamisel peaks kitsedel olema

võimalus vihmade ilmade korral varjuda avatud varjualustes, kergehitistes, küünides.

Loomi tuleb sööta 100% mahepõllumajanduslikult toodetud söödaga. Vähemalt 60% söödast peab pärinema samast tootmisüksusest või olema toodetud koostöös teiste maheettevõttega peamiselt samas piirkonnas (välja arvatud rändkarjatamise ajal). Sama piirkond tähendab Eesti Vabariiki.

Loomade söödaratsiooni kuivainest võib kuni 30% moodustada teisest ettevõttest pärit või 100% samas ettevõttes toodetud mahepõllumajandusliku taimekasvatuse üleminekuaja teisel aastal toodetud sööt.

Keskmiselt kuni 20% loomade söödaratsiooni kuivainest võib pärineda oma ettevõtte esimest aastat üleminekuajal olevatelt püsikarjamaadelt või mitmeaastaste söödataimedega maatükkidelt saadud saagist või seal karjatamisest.

Kogu ettevõtte üheaegse mahepõllumajandusega alustamise puhul (looma- ja taimekasvatuse) peab üleminekuaja jooksul loomi söötma põhiliselt oma ettevõtte söödaga (vähemalt 50%). Sellisel juhul pole tegu küll veel mahesöödaga, kuid see on erand, mis kehtib taime- ja loomakasvatuse üheaegse mahepõllumajandusele ülemineku alustamise korral.

Vähemalt 60% kitsede päevase ratsiooni kuivainekogusest peab moodustama koresööt, haljassööt või silo. Lubatud on ainult konservandivaba silo või silo, mille valmistamisel on kasutatud tehnoloogiliste lisanditena naatriumformiaati, sorbiin-, äädik-, sipelg-, piim-, sidrun- või propioonhapet.

Ka maheloomadele tuleb anda mineraalsööta, mikroelemente ja vitamiine, kuid ainult neid, mis on kirjas määruse (EÜ) nr 889/2008 lisades. Vitamiinid antakse vajadusel profülaktiliselt koos

söödaga, mitte ei süstita. Mineraalsöötade etiketilt tuleb kindlasti kontrollida, kas kõik söödas sisalduvad koostisosad on mahepõllumajanduses lubatud. Keelatud on geneetiliselt muundatud organisme sisaldava sööda kasutamine. Sööta ostes tuleb kindlasti küsida selle täpset koostisainete nimekirja.

Rändkarjatamise ajal võivad loomad, kui neid aetakse ühelt karjatamisalalt teisele, toituda mittemahemaal. Toitumine mittemahepõllumajanduslikust söödast (kasvavad heintaimed, mida loomad söövad) ei tohi kõnealusel ajavahemikul ületada 10% kogu aasta söödaratsiooni. Kõnealusel kogus arvutatakse põllumajandusest pärinevas söödas sisalduva kuivaine osakaaluna. Mahelooma on lubatud rändkarjatada laidude, väikesaarte, rahvusparkide ja muude

sellesarnaste alade poollooduslikel kooslustel, kus viimase kolme aasta jooksul ei ole kasutatud määruse (EÜ) nr 889/2008 lisades I ja II nimetatud aineid. Nimetatud alal karjatamise ajal kasutatud sööt loetakse mahesöödaks.

Talvel on kitsede põhisöödaks hein või silo. Lisaks võib anda ka jõusööta, kartulit ja juurvilja (rohusöötade vähesuse korral ka põhku). Kits ei ole võimeline seedima taimeraku kestaaineid nii hästi kui veis, sest sööt on vatsas lühemat aega. Kuna põhus on raku kestaaine osakaal suur, siis ei sobi põhk kitsedele põhisöödaks. Kitsedele sobib kõige paremini peenekõrreline leherikas hein ja silo. Päevas võiks arvestada heina emas kitsedele 1,5...2 kg. Silo söötmisel tuleb arvestada, et kitsed on väga tundlikud mittekvaliteetse silo suhtes. Liigselt hapu ja riknenud silo pikaajaline

söötmine põhjustab neil seedehäireid. Eriti ettevaatlik tuleb olla mittekvaliteetse silo tiinetele emasloomadele söötisel. Hea oleks anda silole lisaks ka heina, selle puudumisel väiksem kogus põhku (ca 0,5 kg). Tiinetele emasloomadele võiks anda kvaliteetset silo 1...2 kg, lüpsvatele kitsedele 3...4 kg päevas. Juurvilja ja kartul on heaks mahlakaks söödaks lüpsvatele kitsedele. Juurvilja võiks ratsiooni võtta 2...3 kg, kartulit 1...2 kg. Jõusöödaks sobib kitsedele nii kaer kui ka oder. Parema seeduvuse huvides võiks teravilja sööta kas muljutult või jahuna. Lüpsvatele kitsedele võiks arvestada jõusööta kuni 400 g ühe kilogrammi piima kohta. Mineraalsöötadest on otsustav kasutada segam mineraalsööta.

Kitsede söötmise planeerimisel võib kasutada näidisratsioone (näiteks 50 kg kehamassiga piimakitsedele, tabel 3). Kahes esimeses söödaratsioonide näites on põhisöödaks silo. Kahes järgnevas on

põhisöödana kasutusel kõrreliste hein. Näidisratsioonide koostamisel on valitud hea toiteväärtusega ja keskpärase, rahuldava proteiini sisaldusega põldheina silo, (metaboliseeruva energiat 9,9 MJ/kg, proteiini sisaldus 12,5% kuivaines). Sellise silo kasutamisel on proteiinitarbe rahuldamiseks vaja lakteerivate kitsede ratsioonidesse lülitada kaerajahu kõrval ka hernejahu (tabel 3). Kui aga silo proteiinisaldus ulatub 16 % piiridesse, siis rahuldavaks proteiini tarbe ka vaid kaerajahu või odrajahuga. Heinatüübilise söötmise puhul on lisaks heinale ja teraviljahule vajalik suurematoodanguliste kitsede ratsioonidesse lisada hernejahu või mõnda muud mahetootmise aksepteeritud proteiinisööta. Mahetootjatel sobib proteiinisöödaks kasutada hernejahu. Ratsioonid peavad sisaldama ka keedusoola ja mineraalsöötade segu ning rohusöötade kogus peab moodustama ratsiooni kuivainest vähemalt 60%.

Tabel 3. Talvised näidisratsioonid piimakitsedele

Söödad	Ühik	Vabad alg- tiined	Löpptiined	Piima andvad (EKM piima, kg)				
				0,5	1	2	3	4
Siloratsioonid, kitse kehamass 50 kg, väike liikumisaktiivsus								
Kõrreliste hein	kg	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Põldheina silo		2,0	2,0	2,0	2,0	2,5	3,5	4,0
Kaerajahu	kg		0,020	0,080	0,220	0,450	0,440	0,650
Hernejahu	kg		0,025	0,050	0,020	0,110	0,210	0,290
Mineraalid: Hertta Muro	g		4	6	7	10	12	13
Keedusool	g	4	4	4	4	6	7	9
Ratsioonis kuivainet:	kg	1,04	1,16	1,24	1,33	1,79	2,22	2,64
sellest rohusöödad:	%	100	96	90	84	72	74	69
Siloratsioonid, kitse kehamass 50 kg, suurem liikumisaktiivsus								
Kõrreliste hein	kg	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Põldheina silo		2,0	2,0	2,0	2,5	2,5	3,5	4,0

Kaerajahu	kg	0,080	0,250	0,310	0,280	0,700	0,720	0,920
Hernejahu	kg					0,070	0,150	0,230
Mineraalsööt Hertta Muro	g			5	8	16	16	20
Keedusool	g	5	6	5	5	5	7	8
Ratsioonis kuivainet:	kg	1,19	1,34	1,39	1,51	1,97	2,41	2,83
sellest rohusöödad	%	94	83	80	74	65	68	64
Heinaratsioonid, kitse kehamass 50 g, väike liikumisaktiivsus								
Kõrreliste hein	kg	1,2	1,2	1,2	1,2	1,5	2,0	2,0
Kaerajahu	kg		0,120	0,200	0,320	0,480	0,400	0,780
Hernejahu	kg					0,080	0,190	0,270
Mineraalsööt Hertta Muro	g		3	6	11	19	19	33
Keedusool	g	4	4	4	3	3	5	4
Ratsioonis kuivainet:	kg	1,00	1,11	1,18	1,28	1,75	2,19	2,60
sellest rohusöödad	%	100	90	85	78	71	76	64
Heinaratsioonid, kitse kehamass 50 kg, suurem liikumisaktiivsus								
Kõrreliste hein	kg	1,2	1,2	1,5	1,5	1,5	2,0	2,0
Kaerajahu	kg	0,150	0,330	0,145	0,280	0,770	0,680	1,050
Hernejahu	kg					0,010	0,125	0,210
Mineraalsööt Hertta Muro	g		3	6	12	25	27	40
Keedusool	g	5	5	5	4	3	5	3
Ratsioonis kuivainet:	kg	1,13	1,29	1,38	1,50	1,94	2,38	2,78
sellest rohusöödad	%	88	77	90	83	64	70	60

Suvisel karjatamisperioodil on kitsede põhisöödaks karjamaarohi. Tabelis 4 on esitatud soovituslikud suvised söödaratsioonid suurema liikumisaktiivsusega 50 kg raskustele kitsedele. Lisaks karjamaarohule vajavad kitsed keedusoola ning

suurema piimajõudluse tagamiseks ka teraviljajahu (kaerajahu, odrajahu) või mõne muu jõusööda lisa söötmist. Mineraalsöödasegu päevased kogused sõltuvad piimatoodangu suuruselt.

Tabel 4. Suvised söödaratsioonid kitsedele, kehamass 50 kg (suurem liikumisaktiivsus)

Söödad	Ühik	Vabad algtiined	Lõpp-tiined	Piima andvad (4% piima, kg)				
				0,5	1	2	3	4
Kõrrelisterohke kultuurkarjamaarohi	kg	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Kaerajahu	kg				0,090	0,360	0,710	1,040
Mineraalsööt Hertta Muro	g				2	10	26	30
Keedusool	g	5	6	7	7	7	6	6
Ratsioonis kokku:								
Kuivainet	kg	1,10	1,22	1,33	1,41	1,87	2,27	2,69
Metaboliseeruvat energiat	MJ	11,9	13,2	14,4	15,3	20,5	25,1	29,8
Seeduvat proteiini	g	128	140	153	161	209	247	292
Kaltsiumi	g	7,3	8,0	8,7	9,1	11,9	14,6	16,9
Fosforit	g	4,2	4,6	5,1	5,5	7,8	10,5	12,3
Rohusöötade kuivaine ratsiooni kuivainest	%	100	100	100	94	83	68	66

Kitsetalled peavad saama naturaalselt piima vähemalt 45 päeva. Eesti tingimustes õpetatakse kitsetalled võimalikult kiiresti jooma piima joot-

misnõudest. Karjatamisperioodi alguses lastakse kitsetalled heale parasiitidest puhtale karjamaale, kus eelmisel aastal sama liiki loomi ei karjatatud.

Arvestuse pidamine

Ettevõttes tuleb pidada loomade liikumise, veterinaarravi ja söötade arvestust. Arvestust võib pidada paber kandjal või elektroonselt. Viimasel juhul peab olema võimalus teha andmete kohta väljatrükk

Ettevõtte loomade liikumise arvestuse andmed peavad sisaldama järgmist teavet:

- andmed ettevõttes sündinud loomade kohta (sünniaeg)
- ettevõttesse toodavate loomade kohta: päritolu ja saabumise kuupäev, ülemineku-aeg, eristusmärk ja veterinaarandmed;

- ettevõttest välja viidavate elusloomade kohta: vanus, loomade arv, kaal tapmise korral, eristusmärk ja sihtkoht;
- andmed loomade kao kohta koos põhjendustega.

Inspektor kontrollib ettevõttesse toodud loomade saatedokumente ja ettevõtte müüdud loomade saatedokumente, samuti dokumente hukkamiste kohta. Tunnustatava ettevõtte kontrollimisel tehakse loomade liikumise kohta arvestus taotluse esitamise päevast alates. Tunnustatud ettevõttes kontrollitakse loomade liikumist

viimasest kontrollimise päevast arvates. Ettevõttes, kus tegeletakse mahe- ja mittemahepõllumajandusliku loomakasvatusega, tuleb pidada nende kohta eraldi arvestust.

Kitsede haiguste ennetamise ja veterinaarravi puhul tuleb registreerida diagnoos, ravi alustamise ja lõpetamise päev, kasutatava veterinaarravimi liik ja nimetus, veterinaarravimi doos, ravimeetod ja ravimi tootja poolt toodangu turusta-

misele kehtestatud keeluaeg ning andmed ravitud looma(de) kohta (liik, arv, tõug, vanus, sugu, identifitseerimisnumber) ning andmed veterinaarravi teostanud veterinaararsti kohta.

Söötade puhul tuleb arvestust pidada ettevõttesse toodud sööda koguse, toomise päeva, tootmiskoha, tootja ja turustaja, samuti ettevõttes toodetud sööda koguse ja tootmise aja ning nende kasutamise kohta.

Karja tervis

Kitsede esmane tervishoid põhineb ennetusel õige pidamise ja söötmisega. Veterinaarravimeid haiguste ennetamiseks kasutada ei ole lubatud. Keemiliselt sünteesitud allopaatiliste veterinaarravimite või antibiootikumide asemel kasutatakse taimravitooteid, mikroelemente ning määruse (EÜ) 889/2008 V lisa 1. osas ja VI lisa 3. osas loetletud tooteid, kui nende ravitoime kitsedele konkreetse haiguse puhul on tõhus. Kui eelnimetatud toodete kasutamine haiguse või vigastuse ravimisel osutub ebatõhusaks või on tõenäoliselt ebatõhus ning ravi on vajalik looma kannatuste või vaevuste vältimiseks, siis võib loomaarsti vastutusel kasutada keemiliselt sünteesitud allopaatilisi veterinaarravimeid või antibiootikume. Põhjustatud vajadusel võib loomi vaktsineerida. Haigestunud loomade raviks on ka mahetootmises lubatud kasutada tavapäraseid keemiliselt sünteesitud veterinaarravimeid või antibiootikume. Sel juhul aga rakendub ravimile ettenähtud keeluaeg kahekordselt, kui keeluaega pole määratud, on see 48 tundi. Kui loomale tehakse aasta jooksul rohkem kui 3 sellist ravikuuri, või kui looma tootlik eluiga on alla 1 aasta, siis 1 ravikuur, ei tohi ravitud loomi või nendelt pärit saadusi mahepõllumajandusele viitavalt märgistada. Ravikuuri

alla ei loeta riiklike programmide raames läbiviidavaid veterinaartoiminguid, vaktsineerimisi ja parasiiditõrjet. Nende loomadega on võimalik alustada uut üleminekuaega. Kõik loomade ravimised tuleb kindlasti kanda veterinaarpäevikusse.

Kitsed on väga tundlikud parasiitide suhtes, eriti talled kellel ei ole veel väljakujunenud tugev immuunsüsteem. Parasiidiprobleeme tuleb ennetada sobivate pidamistingimustega, sest profülaktiline tõrje veterinaarravimitega ei ole lubatud. Parasiitidega nakatumise ennetamise põhireegel: mitte üle karjata. Soovitav on alla 10 kitse hektari kohta. Väga tähtis on korraliku püsikarjamaade majandamise süsteemi loomine, kus talvesööda varumine ja karjatamine vahelduksid, nii et parasiitide paljunemistsüklid katkeksid. Näiteks võiksid esimesed kevadised karjamaad taas karjamaadena kasutuses olla alles järgmise karjatamisperioodi teisel poolel ja vahepeal kasutataks neid vaid heinamaadena. Samuti on tõhus uuendada kultuurkarjamaid teravilja kasvatamisega. Kui on kahtlus, et parasiite ennetavad abinõud pole olnud piisavad, tuleb koguda roojaproovid ja saata need analüüsiks veterinaarlaborisse. Kui analüüsid kinnitavad nakatumist parasiitidega, tohib ja tuleb loomi ravida.

Loomade toomine ettevõttesse

Loomade toomiseks ettevõttesse mittemahepõllumajanduslikust tootmisest on seatud vanuselised ja koguselised piirangud olenevalt loomaliigist ja loomade otstarbest. Mahepõllumajanduslike loomade sisseostmisele piiranguid ei ole.

Kui vähegi võimalik, tuleks eelistada oma ettevõttes üles kasvatatud loomi (v.a isasloomad tõuparanduseks ning veresuguluse vältimiseks).

Uute loomade sissetoomisega lõhutakse karja senist hierarhiat ning on oht kaasa saada haigusi, eriti kui loomi ostetakse erinevatest farmidest. Juhul kui siiski on vaja loomi ettevõttesse juurde osta, tuleks uued ostetud loomad esmalt ülejäänud karjast eraldi hoida ja võtta roojaproovid parasiitide ja vereproovid (täiskasvanud loomadel) nakkushaiguste kontrolliks. Nende esinemise

ja avastamise puhul on vaja loomad teisest karjast eraldatuna terveks ravida. Eelöeldu on soovitusena kehtiv ka maheloomade puhul.

Kui mahekitsi ei ole saada, võib Põllumajandusameti nõusolekul osta loomi ka mittemahepõllumajanduslikest karjadest järgmistel tingimustel:

- karja täiendamiseks või uuendamiseks paaritusealisi esmapoegimata emasloomi 20% senisest karja täiskasvanud kitsede arvust aastas; kui ettevõttes on alla viie kitse, siis ühe looma aastas;
- ettevõtte olulisel laiendamisel, töu vahetamisel või uue loomakasvatusharu kavandamisel võib paaritusealisi esmapoegimata emasloomi sisse tuua kuni 40% ettevõtte senistest kitsede arvust;

- kui ettevõttes peetakse kuni 5 kitse, võib ettevõttesse tuua tõuaretuse eesmärgil karja uuendamiseks ühe esmapoegimata kitse.
- kui kari on vähenenud loomataudi, loodusõnnetuse või muu tootja tahtest sõltumatu asjaolu tõttu, võib tavaloomi sisse tuua karja taastamiseks täies ulatuses.

Tõuaretuse eesmärgil mittemahepõllumajanduslikust karjast isaslooma toomiseks luba küsima ei pea.

Kui kitsed ostetakse tõukarjast, siis on teada, et need on tõuaretusorganisatsiooni poolt hinnatud. Et tõuloom on kallis, siis on ostjal täielik õigus uurida iga looma tausta: millal sündis, kes on isa, kes ema, kui rasked või vanad nad on, võib üle vaadata vennad-õed jne. Võib juhtuda, et tõulooma pähe pakutakse looma, kes seda ei ole. Tõuloomaga saab koos kindlasti vastava tõuaretusorganisatsiooni poolt väljastatud põlvnemistunnistuse, kus on kõik põlvnemisandmed kirjas. Sikku valides on oluline rääkida müüjale ka oma karjast, kust on varem sikkusid toodud ning millisest farmist on ostetud kitsed. Eestimaa

on nii väike, et Võru- ja Saaremaa kitsed võivad üksteisega väga lähedalt sugulased olla. Ostja eesmärk on saada terved loomad. Jälgida tuleks, et loomad on puhtad, heas toitumuses, rahulikud, võiks vaadata kitsede hambaid (kontrollimaks loomade vanust) samuti nende udara ja sõrgade seisundit.

Mahepõllumajanduslikult peetavate loomade vedamisel peavad loomad olema selgelt eristatavad mittemahepõllumajanduslikult peetavatest loomadest. Mahepõllumajanduslikult peetavate loomade veo eel ega veo ajal ei tohi loomadele manustada keemiliselt sünteetisid allopaatilisi rahusteid. Loomade peale- ja mahalaadimine peab toimuma ettevaatlikult ning elektrilisi stimulaatoreid kasutamata. Oluline on, et mahedalt kasvatatud loomad jõuavad sihtpunkti võimalikult stressivabalt. Loomade veoks kasutatav auto peab olema hea ventilatsiooniga ning mittelibeda põrandaga. Teekond sihtpunkti peab kulgema ettevaatlikult ilma järskude pidurdusteta. Loomadele tuleb anda võimalus pärast väsitavat teekonda rahunemiseks, joomiseks ja puhkamiseks.

Töötlemine, turustamine ja märgistamine

Enamus kitsedest peetakse kodumajapidamistes üksikute isenditena, kus lüpsmine toimub käsitsi ja saadud toorpiima kasutatakse põhiliselt peresiseseks tarbimiseks joogipiimana. Viimasel ajal on üha enam hakatud kitsepiimast kodusel teel ka tooteid (juustu, kohupiima, võid jm) valmistama. Turustatud piima kogus on väike. Kitsekasvataja, kes ei ole VTA poolt töötlejana tunnustatud, saab otse talust müüa kitse toorpiima kuni 20 kg päevas.

Toorpiima töötlemise oskused juustuks, jogurtiks, jäätiseks või mõneks muuks piimatooteks on Eesti kitsekasvatajatel tagasihoidlikud. Aasta-aastalt on need oskused kasvanud ja leidub mitmeid

ettevõtlikke kitsekasvatajaid, kes on rajanud enda farmi juustukoja. Lihaloomade realiseerimine lihakombinaatidele ei ole aktiivset kõlapinda leidnud ja valdavalt realiseerub kitseliha pere- ja sõprade ringis. Nahkadest saab kitsekasvataja rohkem tulu siis, kui ta korraldab ise nende töötlemise ja pakub müügiks valmistooteid.

Kui kasutatakse mahepõllumajandusele viitavat märgistamist, peavad loomad ja loomakasvatussaadused olema vastavalt kas üleminekuaja läbinud või saadud üleminekuaja läbinud loomadest. Märgistada võib sõnaga „ökoloogiline“, „mahe“ või nende tuletiste või deminutiividega nagu „mahe-“ ja „öko-“ kas eraldi või kombineerituna.

Müügipakendis toodete märgistus peab sisaldama:

- Euroopa Liidu logo,
- ELi logoga samal vaateväljal järelevalveasutuse koodnumbrit EE-ÖKO-01 või EE-ÖKO-02;
- koodnumbri juures päritolutähist („ELi põllumajandus“ või „Eesti põllumajandus“).

Lisaks võib kasutada Eesti riikliku mahepõllumajandusele viitavat märki.

Kui toodang müüakse viitega mahepõllumajandusele, siis tuleb saatelehtedel/arvetel kasutada viidet mahepõllumajandusele, nendel dokumentidel ei kasutata logo ega järelevalveasutuse koodnumbrit.

Õigusaktid

Üldised mahepõllumajanduse põhimõtted – Nõukogu määrus (EÜ) nr 834/2007, mahepõllumajandusliku tootmise ning mahepõllumajanduslike toodete märgistamise ja määruse (EMÜ) nr 2092/91 kehtetuks tunnistamise kohta

Üksikasjalikud mahepõllumajanduse eeskirjad – Komisjoni määrus (EÜ) nr 889/2007

Sööda ja pärmiga seotud muudatused – Komisjoni määrus (EÜ) nr 1254/2008

ELi mahepõllumajanduse logo – Komisjoni määrus (EÜ) nr 271/2010

Märgistamise ja kontrolli muudatused – Komisjoni rakendusmäärus (EL) nr 505/2012

Mahepõllumajanduse seadus

Riigilõivuseadus

Mahepõllumajanduse valdkonnas tegutsemiseks tunnustamise taotlemine ja taotlusemenetlemise kord – Põllumajandusministri 20.02.2009. a määrus nr 26.

Mahepõllumajandusliku tootmise nõuded – Põllumajandusministri 20.02.2009. a määrus nr 25.

Mahepõllumajandusele viitava märgi etalonkirjeldus ja märgi kasutamise kord –

Põllumajandusministri 05.12.2006. a määrus nr 105.

Mahepõllumajanduse valdkonnas tegutseva isiku üle järelevalvet teostavate asutuste koodid – Põllumajandusministri 05.12.2006. a määrus nr 106.

Kõik õigusaktid on kättesaadavad Riigi Teataja koduleheküljel www.riigiteataja.ee, Põllumajandusministeeriumi koduleheküljel www.agri.ee ja Põllumajandusameti koduleheküljel www.pma.agri.ee.

Loe lisaks

Mahepõllumajanduslik lamba- ja kitsekasvatus. Väljaandja Põllumajandusministeerium 2010.

Mahepõllumajanduse leht. Väljaandja Ökoloogiliste Tehnoloogiate Keskus.

Kontaktid

Põllumajandusministeerium (PM)

Mahepõllumajanduse büroo

Tel: 625 6537, 625 6533, 625 6530

e-post: mahe@agri.ee

www.agri.ee

Põllumajandusamet (PMA)

Mahepõllumajanduse osakond

Tel: 671 2660

e-post: pma@agri.ee

www.pma.agri.ee

Veterinaar- ja Toiduamet (VTA)

Jaekaubanduse, mahepõllumajanduse ja mitteloomse toidu büroo

Tel: 605 4757

e-post: vet@vet.agri.ee

www.vet.agri.ee

Jöudluskontrolli Keskus (JKK)

Tel: 738 7700

e-post: keskus@jkkkeskus.ee

www.jkkkeskus.ee

Eesti Maaülikool (EMÜ)

Veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituut

Tel 731 3444

e-post: ragnar.leming@emu.ee

www.emu.ee

Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus (EMSA)

Tel: 522 5936, e-post: airi.vetemaa@gmail.com

www.maheklubi.ee

Eesti Lambakasvatajate Selts (ELaS)

Tel 742 2579, 533 09406

e-post: kontor@lammas.ee

www.lammas.ee

Põllumajandus ministeerium

ISBN 978-9949-462-82-7